

Парасюк М. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРОБЛЕМА ПРОГРЕСИВНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА Й ДЕРЖАВИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ ГЕГЕЛЯ

Анотація. У статті розглянуто історико-філософські й правові концепції великого німецького мислителя Г.В. Гегеля та їх роль в аналізі прогресивного розвитку суспільства й держави.

Зосереджено увагу на глибокому і творчому підході Гегеля до історичного розвитку суспільства й держави.

Акцентовано увагу на те, що Гегель одним із перших європейських мислителів розкрив складну діалектику розвитку суспільства, яке перебуває в постійному суперечливому русі й зміні та розкрив його внутрішній зв'язок.

Установлено, що у фундаментальних працях німецький філософ глибоко проаналізував взаємозв'язок і взаємовплив об'єктивних і суб'єктивних факторів у прогресивному розвитку суспільства й держави.

З'ясовано, що він надавав великого значення ролі видатних державних, політичних, військових, громадських і релігійних діячів у прогресивному розвитку суспільства.

Акцентується увага щодо ролі держави в забезпеченні законності і правопорядку, захисту прав і свобод людини та громадянина.

Не обминув Гегель і проблему війни як складного соціально-політичного і правового явища. На історичних прикладах він переконливо доводив, що з метою збереження своєї незалежності й суверенітету народи та нації в мирний час повинні піклуватися про свою безпеку. Ті народи та їх державно-політичні діячі, які ігнорують цю об'єктивну закономірність, стають легкою здобиччю агресора. Мислитель зробив висновок щодо необхідності моральної та психологічної готовності всіх громадян захищати незалежність своєї держави.

Автор статті вказує на те, що в сучасних складних соціально-економічних умовах розбудова України надзвичайно актуальною є проблема необхідності захисту своєї свободи, незалежності й суверенітету у зв'язку з агресивним вторгненням на її територію Російської Федерації, яка веде широкомасштабну неоголошену війну проти України з метою ліквідації її як суверенної, демократичної й незалежної держави. Як відомо, стратегічним політико-державним курсом України є входження до кола найбільш прогресивно розвинених країн ЄС і НАТО, що дає можливість долучитися не тільки до високого рівня в науково-технічному прогресі, а й до духовності, культури, соціальних цінностей. У цьому аспекті значної ваги набирає творче осмислення історичного минулого в європейській історико-філософській і правовій думці, у якій величезну роль відіграла філософська спадщина Гегеля.

Ключові слова: суспільство, історія, народ, держава, прогрес, особливість, філософія, діалектика, демократія, суверенітет.

Постановка проблеми. Яскравим прикладом ролі й місця наукової спадщини Гегеля та її актуальності є той факт, що вони й у наш час постійно знаходяться в центрі уваги («численних досліджень гегелістів у всьому світі») [1, с. 5]. Вона по праву є великим завоюванням людства. У науковій діяльності Гегель прагне філософськи осмислити всю історію розвитку людства. Сенс історії, як заявляв Гегель, у розвитку людства до свободи, що в ній здійснюється – «план Бога» [2, с. 284].

Німецький мислитель доводив, що, аби глибоко й усебічно пізнати всю складну діалектику історичного розвитку, неможливо обійтися без філософії. «Якщо є науки, – заявляв він, – котрі ігнорують цю істину, то вони без неї не можуть володіти ні життям, ні духом, ні істиною» [3, с. 37].

Гегель перший із представників західноєвропейської філософсько-історичної думки піднявся на більш високий рівень розуміння історичного процесу. Філософ відкидає наявні раніше концепції щодо історії як накопичення різних випадковостей, свавілля й зіткнення людських пристрастей і прагнень. Філософ прагнув показати розвиток і внутрішній зв'язок історії й уважав, що історія існує й розвивається як закономірний процес.

«Гегель, – підкреслював Ф. Енгельс, – був одним із найосвіченіших людей усіх часів. Він перший прагнув показати розвиток, внутрішній зв'язок історії, й уся ж грандіозність основних його поглядів навіть у наш час є вражаючою» [4, с. 545].

«Велика заслуга Гегеля полягала в тому, – писав Ф. Енгельс, – що він уперше представив весь природний, історичний і духовний світ у вигляді процесу, тобто в безперервному русі змін, перетворенні й розвитку, зробив спробу розкрити внутрішній зв'язок цього руху й розвитку» [5, с. 143].

Важливе місце в історичному розвитку суспільства посідає держава. Гегель розкриває складний діалектичний взаємозв'язок держави і людини, роль і місце народу й особистості в історії.

Наукова, педагогічна та громадська діяльність Гегеля як у процесі життя, так і після смерті знаходилася в центрі уваги багатьох учених. Деякі аспекти історико-філософських концепцій Гегеля аналізували відомі німецькі вчені: В. Байер, В. Віндельбант, В. Дільтей, Г. Ноль, К. Фішер та ін. Серед російських дослідників значний інтерес до творчості Гегеля проявляли В. Асмус, А. Гулига, А. Гусейнов, Д. Керимов, С. Кечек'ян, В. Малінін, В. Нерсисянц, Т. Ойзерман, Е. Ситковський та ін. Серед вітчизняних – П. Копнін, Д. Чижевський, В. Шинкарук та ін.

На жаль, до цього часу бракує наукових розвідок історико-філософських концепцій, ролі й місця держави й особи-

стості в прогресивному розвитку суспільства. Це й спонукало автора сформулювати мету.

Мета статті – розкрити роль і місце держави та особистості в прогресивному розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Замислюючись над проблемою історичного розвитку людства, Гегель доходить висновку, що його рушійною силою є дух. «Світова історія, – говорив Гегель, – являє собою царство світового духу» [2, с. 481].

Мета світової історії – «пізнання світовим духом самого себе» [6, с. 160].

Отже, рушійною силою розвитку всесвітньої історії є діяльність світового духу, який знаходиться в постійному русі й прокладає дорогу вперед великими справами. Чим вища свідомість духу, тим вищий соціально-культурний та економічний розвиток народу. Гегель робить висновок, що кожний народ є особливим складником світового духа.

«Прогрес у всесвітній історії, – говорив Гегель, – здійснюється якимось одним народом, дух якого є носієм світового духа на цьому етапі розвитку. Інші народи або пережили себе, або ще не дійшли до необхідної стадії розвитку, а тому вони відіграють підлеглу роль» [6, с. 160].

Гегель указує на те, що суспільство, держава й людина перебувають у постійному розвитку. Він характеризує розвиток як спіралеподібний процес, що припускає відродження існуючого в минулому, його перетворення і включення в нову систему [7, с. 126–127].

На формування історико-філософського світогляду молодого Гегеля величезний вплив мали ідеї Платона й Аристотеля.

«Поглядам Платона, – зазначає В. Асмус, – на суспільство і державу належить важливе місце в його філософському світогляді» [8, с. 123].

У «Лекціях з історії філософії» Гегель прямо вказує на те, що Аристотель приділяв велику увагу державі, визнаючи державу за своєю сутністю «вищою, ніж окрема людина» [9, с. 302–308]. Держава, заявляв Аристотель, «повинна слугувати інтересам і благу людей» [10, с. 11].

Центральною категорією в історико-філософській концепції Гегеля є держава. «Історія починається лише з появою держави й «завершується» встановленням ідеального «істинного державного будівництва» [6, с. 161].

«Народ без державного будівництва, – зауважує Гегель, – не має, власне, ніякої історії, подібно народам, які існували ще до утворення держав і ще й понині існують як дикі нації» [11, с. 368].

Німецький мислитель переконаний, що держава є важливим чинником на шляху прогресивного розвитку суспільства. «Держава, – заявляє Гегель, – захищає й забезпечує життя і власність індивідів ...» [2, с. 148].

Вона, на глибоке переконання філософа, є носієм моралі, свободи й розуму. «Гегель, – зазначає Т. Ойзерман, – розглядає державу як організацію ... сутність якої визначається як право, справедливість, свобода» [12, с. 333].

Гегель, прославляючи державу як витвір світового духу (світового розуму), бачить передусім у ній «божественну волю», «Рух Бога у світ» [2, с. 296].

Підносячи і прославляючи державу як ідею, як царство світового духу, Гегель як великий діалектик бачить у ній наявні суперечності. «Держава, – говорив він, – не є витвором мистецтва, вона знаходиться у світі, тим самим у сфері свавілля

випадковості й помилок, дурна поведінки може внести викривлення в безліч її сторін» [2, с. 285].

Цей висновок мислителя ґрунтується на глибокому вивченні історії та аналізі наявної соціально-правової дійсності.

Так, Гегель піддає різкій, гострій критиці ті держави та чинні в ній політико-правові системи, у яких існує деспотичне свавілля й беззаконня.

Гегель із великим інтересом слідкує за розвитком Великої французької революції. На молодого Гегеля величезне враження справили ідеї «Декларації прав людини і громадянина ... в яких проголошувались священні права особистості – свобода й рівність перед законом» [6, с. 14].

Але з часом німецький мислитель розчарувався в системі державного правління Франції. Він піддає її гострій критиці.

«Яка ж це була держава! Безконтрольне панування міністрів і їхніх дівок, жінок, камердинерів, так що величезна армія маленьких тиранів і пустих дармоїдів розглядала своє божественне право на грабіж доходів держави й використання поту народу» [13, с. 385].

Він був глибоко переконаний, що ця революція разом із прогресом несе й регрес. І це особливо було характерним для якобінської диктатури.

«Це правда, – говорив видатний німецький мислитель Гете, – я не міг бути другом Французької революції, так як її жах здійснювався дуже близько й обурював мене щоденно і щогодинно» [14, с. 150].

На думку філософа, у так званих «хворих» і «дурних» державах, де існує відкрите беззаконня й деспотизм, більше за все існує суперечностей, що, зрештою, призводить до конфліктів, революцій і війни. «Тільки в розумній державі, – заявляє Гегель, – у діяльності органів державної влади реалізується розум всезагальна воля й моральна ідея, така держава відповідає інтересам і волі кожного індивіда» [2, с. 462].

Гегель був переконаний, що прогресивний розвиток суспільства є неможливим, якщо в ньому відсутні права і свободи громадян.

«Людство, розвиваючись, поступово доходить глибокого розуміння свободи» [6, с. 160].

«Тільки в державі людину визнають розумною істотою, особистістю. У державі громадянин отримує належну йому честь завдяки посаді, на яку він поставлений, завдяки професії, якою він займається в трудовій діяльності» [11, с. 243].

У такій державі, на глибоке переконання Гегеля, свобода і право стоять на захисті громадянина.

«Гегель, – пише В. Нерсисянц, – славить, звеличує державу як ідею (тобто дійсність) права. Як правову державу, як таку організацію свободи, у якій механізм насильства й апарат політичного панування обмежені правом, уведений в правове русло, функціонують лише в державно-правових формах».

Тільки в державі існують «свобода, право і справедливість», заявляє Гегель [16, с. 24].

Так, аналізуючи роль і місце кожної історичної епохи в розвитку прогресу й цивілізації, Гегель сприймає феодалізм як «похмуру ніч» в історії людства. Філософ заявляє, що це суспільство «кричущих суперечностей, там існують тільки пани і холопи» [11, с. 385].

«Там, де розкіш на одній стороні досягає своєї вищої точки, – писав Гегель, – там злидні й розбещеність на другій стороні» [2, с. 238].

У такому суспільстві простий народ позбавлений прав і свобод. Тільки там, неодноразово наголошує філософ, де «панує право і закон, витікає реальна свобода» [2, с. 385].

Це положення Гегель особливо акцентує в «Лекціях з історії філософії», тісно пов'язуючи ідеї існування й розвиток держави з «об'єктивною реальністю права» [9, с. 201].

Гегель був переконаний, пише А. Гулига, що тільки «німецькі народи дійшли в християнстві до свідомості, що людина як така є вільною і що свобода духу становить основну властивість його природи» [6, с. 160–161].

Яка держава і яка форма правління є найбільш демократичною і прогресивною, ставить питання Гегель. На його глибоке переконання, це *Конституційна монархія*.

Ідея свободи, за Гегелем, досягає своєї повної реалізації лише в тих державах, у яких існує Конституція.

Акцентуючи увагу на ролі й місці конституційної монархії, у центр уваги філософ ставить особистість монарха.

«Народ, узятий без свого монарха, тісно пов'язаного з ним ... це безформна маса, яка вже не є державою й не володіє суверенітетом, урядом, судами» [2, с. 321].

Гегель дотримується точки зору, що монарх несе велику відповідальність і його рішення є обов'язковими для всіх членів суспільства. «Монарх, – говорить Гегель, – повинен бути достоїнним свого високого становища» [2, с. 322].

«Довгий час в історії філософії існувала думка, – зазначає В. Рибальченко, – що Гегель узагалі залишався байдужим до питань, пов'язаних з історичною долею конкретної людської особистості, нібито він віддав людину у владу всезагального, підпорядкував її поліцейській державі» [15, с. 102].

Варто зазначити, що Гегель не створив спеціальної філософії людини, але в усіх його працях наголошується на проблемах людини та її ролі й місці в суспільстві й державі. Про це, зокрема, ішлося на Х Міжнародному гегелівському конгресі (Москва, 1974 р.), де підкреслювалося, що особистість, яку описує Гегель, надзвичайно «багатогранна, у ній, як у дзеркалі, відображаються всі аспекти життя: природний світ, мораль, держава, історія, мистецтво, релігія, наука – усе те, що становить форму людської сутності» [15, с. 103].

В існуванні й розвитку суспільства й держави як позитивну, так і негативну роль можуть відігравати державні, політичні, військові та релігійні діячі.

Так, Гегель указує, що діяльність сіракузького тирана Діонісія була спрямована на створення атмосфери беззаконня, страху та приниження особистості, навпаки, такі державні правителі, як Юстиціан, «стали великими благодійниками народів, із вдячністю прославлялися ними, здійснили цим великий акт справедливості» [2, с. 252–253].

Цікавий приклад наводить Гегель, який торкається передусім уведення нормативно-правових актів. Єгипетський цар Амасис (569–526 до н. е) видав постанову, що кожен єгиптянин повинен був щорічно оголошувати правителю округу про свій прибуток. «А хто цього не виконає і не зможе вказати ніяких законних доходів, тому загрозувала смертна кара. Афінянин Солон перейняв із Єгипту цей закон і ввів його в Афінах» [2, с. 496]. Гегель був переконаний, що це чудовий закон [2, с. 496].

У «Філософії історії» Гегель високо оцінював реформаторську діяльність Мартіна Лютера й роль протестантизму

в процесі «утвердження принципу свободи, що нарешті християнська мораль і справедливість у державі реалізуються» [2, с. 393].

Гегель був переконаний, що об'єктивно, якщо в суспільстві виникає необхідність у вирішенні назрілих кардинальних проблем, то об'єктивно проявляються такі особистості.

Надзвичайно високу оцінку дає Гегель державній і військовій діяльності Пруського короля Фрідріха II. Він називає його «великим королем-філософом» [2, с. 410]. Війни, які вів Фрідріх II, були «справедливими війнами» [2, с. 481], робить висновок Гегель.

Він уводив такі закони й державні порядки, говорив Гегель у «Лекціях з історії філософії», у яких історично виникла потреба: віротерпимість, законодавство, справедливе виконання правосуддя та економію витрачення державних грошей. Від жалюгідного німецького права в його державі не залишилося навіть сліду. Він висунув принцип державної користі й тим самим викинув геть у своїй державі всі привілеї [2, с. 391].

Отже, Гегель доходить висновку, що Пруська монархія – це вищий етап розвитку світового духу. На цьому історичному етапі й завершується всесвітня історія.

У сфері інтересів мислителя була державно-політична та військова діяльність французького імператора Наполеона. У листі до свого друга Нітхаммера 13 жовтня 1806 р. Гегель писав: «Я бачив Наполеона, цю світову душу, тоді, коли він проїжджав містом на рекогносцировку. Істинно відчуваш дивовижне почуття, споглядаючи таку особистість, котра, перебуваючи тут, у цьому місці, сидючи на коні, охоплює весь світ і володарює над ним» [17, с. 255].

Тому не випадково Гегель називає Наполеона «світовим духом на білому коні». «Жодний народ, – підкреслював філософ, – не може обійтися без таких індивідів, він породжує їх, як тільки вони стають йому потрібні» [17, с. 483].

«Якщо держава наражається на небезпеку з боку агресора, то, – на глибоке переконання Гегеля, – уповноважена вимагати від громадян активної участі в її захисті. Отже, обов'язок усіх її громадян – зі зброєю в руках захищати свою незалежність. Гарантією незалежності держав є її збройні сили» [16, с. 27].

Ці та інші положення великого філософа є особливо актуальними для України.

Висновки. Теоретико-філософський аналіз проблеми прогресивного розвитку суспільства, держави і права великого німецького мислителя базувалася на кращих досягненнях історико-філософської та політико-правової думки.

Починаючи з античності, Гегель одним із перших розкрив складну діалектику історичного розвитку, рушійною силою якого є світовий дух.

Прогресивний розвиток людства німецький мислитель тісно пов'язує з державою. Він прославляє її як гаранта, що забезпечує законні права і свободи громадян. Але тільки в правовій державі людина може реалізувати себе як особистість. Ідеалом такої держави Гегель уважав конституційну монархію.

Аналізуючи історію розвитку суспільства, Гегель був переконаний у тому, що народ без держави, без державного будівництва позбавлений власної історії.

Важливе місце в діяльності держави посідає проблема захисту незалежності, свободи й суверенітету. Мислитель переконався в тому, що ті держави та народи, які в мирний час не

підключаться про свою безпеку, оборону й суверенітет, можуть стати легкою здобиччю агресора. Це положення німецького мислителя є особливо актуальним для України.

Гегель переконливо доводив, що в прогресивному розвитку суспільства важливу роль відіграє людський фактор, видатні державні політичні й військові діячі. У наш час стрімких кардинальних змін, що відбуваються в усіх сферах суспільства, суттєвим завданням є всебічне осмислення та глибокий науковий прогноз.

У цьому аспекті аналіз історичного минулого допоможе не тільки уникати помилок, а й узяти на озброєння кращі передові ідеї видатних мислителів.

Отже, теоретико-філософські ідеї Гегеля щодо прогресивного розвитку суспільства та держави в наш час є актуальними й не втратили своєї наукової та практичної цінності.

Література:

1. Нерсесянц В.С. Гегель. Москва : Наука, 1979. 112 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия права / пер. с нем. ; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц. Москва : Мысль, 1990. 534 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Система наук. Феноменология духа / перевод Г. Шпета. Санкт-Петербург, 1999. Часть 1. 441 с.
4. Энгельс Ф. Карл Маркс «К критике политической экономии». Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения : в 3 т. Москва : Политиздат, 1966. Т. 1. С. 539–548.
5. Энгельс Ф. Развитие социализма от утопии к науке. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения : в 3 т. Москва : Политиздат, 1966. Т. 3. С. 127–167.
6. Гулыга А.В. Гегель. Москва : Молодая гвардия, 1970. 272 с.
7. Ойзерман Т.И. Диалектический материализм и историко-философская теория Гегеля. *Вопросы философии*. 1989. № 10. С. 125–136.
8. Асмус В. Ф. Платон. Москва : Мысль, 1975. 220 с.
9. Гегель. Лекции по истории философии. Москва, 1932. Книга 2. 454 с.
10. Аристотель. Нікомахова етика / переклад з давньогрецької В. Ставнюк. Київ, 2002. 480 с.
11. Гегель. Энциклопедия философских наук. Философия духа / отв. ред. Е.П. Ситковский ; ред. коллегия : Б.М. Кадров и др. Москва : Мысль, 1977. Т. 3. 471 с.
12. Ойзерман Т.И. Философия как история философии (Круглый Стол в связи с книгой В.В. Соколова «Историческое введение в философию»). *Вопросы философии*. 2006. № 3. С. 3–35.
13. Гегель. Лекции по истории философии. Москва – Ленинград, 1935. Книга 3. 527 с.
14. Гулыга А.В., Субботин А.Л., Асмус В.Ф. Избранные философские труды. *Вопросы философии*. 1970. № 6. С. 149–152.
15. Рыбальченко В.Н. Проблема человека с системе объективного идеализма Гегеля. *К X Международному гегелевскому конгрессу*. Москва, 1974. С. 102–107.
16. Нерсесянц В.С. «Философия права»: история и современность. *Гегель Г.В.Ф. Философия права* / пер. с нем. ; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. Москва : Мысль, 1990. С. 3–43.

17. Гегель. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общая ред. А.В. Гулыги. Москва : Наука, 1971. Т. 2. 630 с.

Parasiuk M. The problems of progressive development of a state and a society in the Hegel's historical and philosophical concepts on Hegel's

Summary. The historical and philosophical and legal concepts of the great German thinker G. W. Hegel and their role in the analysis of the progressive development of a society and a state are considered.

The main focus of this article is on Hegel's deep and creative approach to historical development of the society and the state.

It is emphasized that Hegel was one of the first European philosopher who discovered the complex dialectic of the development of the society, which is on the permanent contradictory motion and changing, and discovered its internal connection.

It is established that in his fundamental works the German philosopher deeply analysed the relationship and interaction of objective and subjective factors in the progressive development of the society and the state.

It is established that he attached great importance to the role of the outstanding states, political, military, civil and religious leaders in the progressive development of the society.

The article focuses on the role of the state in ensuring law and order, protecting human and civil rights and liberties.

Also Hegel did not avoid the problem of the war as a complex socio-political and legal phenomenon. Using examples from the history, he convincingly proved that folks and nations must carry about their safety in peacetime in order to preserve their independence and sovereignty. These folks and their statesmen that ignore this objective patterns become an easy prey for aggressors. The thinker came up with a conclusion about the necessity of moral and psychological readiness of all citizens to defend the independence of their state.

The author points out that in modern difficult social-economic conditions of development of Ukraine the problem of the necessity of protecting our freedom, independence and sovereignty is very relevant in connection with the aggressive barging into Ukrainian territory by The Russian Federation, which wages the large undeclared war against Ukraine in order to eliminate it as a sovereign, democratic and independent country. As is known, the Ukrainian strategic political state vector is to entry into the circle of the most well-developed countries of EU and NATO, that gives an opportunity to gain not only the high level in scientific and technological progress, but also to join religion, culture and social values. In this aspect the creative comprehension of historical past in European historical, philosophical and law thought, in which the philosophical heritage of G. W. F. took a big part, is becoming very valuable.

Key words: society, history, folk, state, progress, feature, philosophy, dialectic, democracy, sovereignty.